

Sindets ild: Sindssygdom og galskab i antikken.

Af Christina Videbech og Poul Videbech.

Kbh.: FADL's forlag, 2025. 286 sider, ill., indb. Pris 350 kr.

Anmeldt af Tønnes Bekker-Nielsen

Ligesom guden Janus har denne bog to ansigter. Ud fra den nøgterne undertitel på omslagets forside forventer læseren en introduktion til antikkens psykiatri, men i bagsideteksten "inviteres du med ind i det romerske kejserpalads' intime rum, hvor luften var tung af parfume, erotik og livsfarlige magtintriger". Det lyder som to målsætninger, der er vanskelige at kombinere, men det lykkes langt hen ad vejen for det tværfaglige forfatterteam, en klassisk arkæolog og en psykiater. Efter to indledende kapitler kommer syv medlemmer af det romerske kejserhus (Tiberius, Caligula, Nero, Elagabal, Julia den ældre, Messalina og Faustina den yngre) på briksen. Det konkluderende kapitel "Fra sindssyge kejsere til moderne psykiatri" følges af noter, stamtavler, kildefortegnelse og litteraturliste, men beklageligvis ingen registre.

Bogen placerer sig i den historiske genre patografi, studiet af fortidige personers sygdomshistorie. På dansk grund har metoden tidligere været anvendt på bla. kong Christian 7.,¹ maleren Johan Thomas Lundbye² og politikerens D.G. Monrad.³

Det giver sig selv at diagnosen vanskeliggøres, når lægen hverken kan røre ved eller tale med sin patient. For eksempel har flere læger forsøgt at vurdere Vladimir Putins aktuelle helbredstilstand ud fra hans optræden på TV, men uden at nå til entydige konklusioner. Endnu mere krævende bliver opgaven, når patienten kun tilgås via skriftlige beretninger fra fortidens historikere, der ofte ikke selv har oplevet patienten, men videre giver informationer på anden eller tredje hånd. Dermed bliver de få forfattere, der faktisk har mødt, kendt eller set den pågældende kejser, særligt værdifulde kilder. I denne kategori nævnes (s. 30-31) Philon og Velleius Paterculus, der havde oplevet hhv. Caligula og Tiberius, men ikke Seneca (Nero) eller Cassius Dion (Elagabal).

1. Christiansen, Viggo 1906. *Christian VII's sindssygdom*. København (ny udgave 1978).

2. Ostenfeld, Ib 1937. *J. Th. Lundbye: et stemningslivs historie. Studier over lette manio-depressive tilstande*, København.

3. Schioldann Nielsen, Johan 1983. *D.G. Monrad, en patografi*. Odense.

Skal læseren forstå Tiberius, Caligula eller Julia d.æ., er det nødvendigt at kende deres pladser i den arvefølgekabale, som Augustus lagde i de sidste årtier af sin regeringstid. Det er en kompliceret historie, og her kunne et skarpere fokus på Agrippina den ældre have gjort forklaringen lettere at følge. Agrippina var ikke kun “barn af en højst respekteret romersk familie” (s. 51); vigtigere var det, at hun fra 6 e.v.t. var det eneste af Augustus’ fem børnebørn, der kunne placere en af hans efterkommere på kejsertronen – de andre var enten døde eller i unåde. Agrippina var det kort, uden hvilket kabalen ikke ville gå op.

Imidlertid døde hendes ægtefælle, tronfølgeren Germanicus, i 19 e.v.t., og få måneder senere fødte hans søster Livilla, Tiberius’ svigerdatter, to drengebørn. At “hendes [Agrippinas] børn var potentielle rivaler til Tiberius” (s. 51) er næppe korrekt, aldersforskellen taget i betragtning, men de var potentielle rivaler til Tiberius’ søn Drusus og kejserens nye børnebørn. Efter femten år med udsigt til at blive kejserinde havde Agrippina svært ved at acceptere sin nye plads i rangordenen og kom snart i konflikt med Tiberius. I de følgende år blev hun gradvist socialt marginaliseret og til slut eksileret på kejserens ordre.

Tacitus skriver, at Tiberius blev manipuleret af prætorianerpræfekten Sejanus – med forf.s ord en “rænkesmedende hofsnog” – der udnyttede den aldrende kejsers frygt og lokkede ham til at drage i eksil på klippeøen Capri. Beretningen om Sejanus’ vej til magten svarer til en erfaring fra nutiden: at i et diktatur ender den reelle magt ofte med at ligge hos sikkerhedstjenesten. Desværre kan Tacitus næsten intet faktuel berette fra kejserens ti år på Capri, udover at han havde tolv villaer på øen (*Annales* 4.67), hvilket næppe er korrekt; i hvert fald har arkæologerne kun fundet rester af tre, måske fire.

Ifølge den anden hovedkilde, Sueton, er Tiberius manipulatoren, der bruger Sejanus som et redskab til at eliminere Germanicus’ familie én for én og rydde vejen for barnebarnet Tiberius Gemellus (*Tiberius* 55). Sueton leverer mange detaljer fra livet på Capri, også om kejserens pædofile udskejelser (*Tiberius* 43-44), hvoraf nogle formentlig bygger på rygter, som Tiberius’ modstandere havde sat i omløb. Forf. konkluderer at kejseren ikke “var sindssyg i gængs forstand” men led af en form for autisme (s. 71).

Kapitlet om Tiberius danner optakt til Caligula, der for mange står som indbegrebet af den gale eneherster. De mest udførlige kilder er Suetons biografi og en første-håndsskildring fra Philon, der mødte Caligula som medlem af en jødisk delegation til kejseren. Tacitus' *Annales* for perioden er tabt, men var tilgængelige for Cassius Dion.

Der har i forskningen været to tilgange til Caligula. Den ene er at kejseren var gal, og at opgaven dermed bliver at finde årsagen. En halv snes diagnoser har været i forslag, men forskningens interesse har samlet sig om epilepsi. D.T. Benediktson har i en ofte citeret artikel fra 1989 påpeget at en række af de karaktertræk, kilderne tilskriver Caligula, kan genfindes hos patienter med temporallapsepilepsi, og at Sueton nævner epileptiske anfald i barndommen.

Den anden tilgang fokuserer på den politiske ramme og ser Caligulas adfærd som et forsøg på at etablere en direkte relation mellem kejser og folk. Hvor Tiberius havde slidt sig op i frontale angreb på senatet, forsøger Caligula en knibtangsmanøvre ved at udnytte den enorme popularitet, der knyttede sig til Germanicus' familie og som bedst kan sammenlignes med Kennedy-myten i det 20. århundrede. Set i det lys bliver beretningen om at Caligula overvejede at tildele sin hest konsulatet ikke en gal mands rablen, men en målrettet latterliggørelse af senatorernes selvhøjtidelige afmagt. Tilsvarende bliver ekstravagante byggerier og luksusfartøjer en visualisering af det nye regimes overlegne formåen. I øvrigt var alle Caligulas storslåede byggeprojekter ikke nytteløs pomp og pragt, han iværksatte også anlægget af to nye akvædukter til Rom.

Forf. afviser epilepsi-teorien, bla. fordi kilderne ikke nævner epileptiske anfald i voksenalderen, et argument *e silentio* der taber noget i vægt når det erindres at seks af Caligulas sidste ti leveår tilbragtes på Capri, langt fra omverdenens blikke. Caligula var ifølge forf. heller ikke "sindssyg eller psykotisk i moderne forstand", men led af en narcissistisk personlighedsforstyrrelse (s. 94) med histrioniske træk (s. 104-5), og de peger på vanskelige vilkår under opvæksten som en del af forklaringen.

Argumenterne for en narcissistisk personlighedsforstyrrelse virker umiddelbart overbevisende. Hvad det histrioniske element angår, er billedet mere sammensat, og man noterer sig at Caligula til forskel fra Nero og Commodus ikke selv optrådte på scenen eller i arenaen. Var nogle af Caligulas teatraliske påfund bevidste, kalkulerede handlinger? Sueton, der deler sin biografi op i to dele, "kejseren Caligula" (kapitel 1-21) og "uhyret Caligula" (kapitel 22-60), placerer det ekstravagante broprojekt ved Baiae i første del. I Philons skildring af sit møde med Caligula kan læseren komme i tvivl –

hvad Philon måske også selv var – om Caligula er gal eller blot spiller gal for at bringe sin modpart ud af fatning; en taktik, der i moderne politikvidenskab er kendt som “the madman theory” og af nogle tilskrives Richard Nixon.⁴

Undertitlen på det følgende kapitel 5 om Nero, “curlingbarnet fra helvede”, er fængende men ikke træffende. Nero var, som forf. gør klart på s. 123-24, ikke noget curlingbarn men havde ligesom Caligula en vanskelig opvækst uden megen kontakt til sine forældre. Ligesom Caligula iværksatte han ekstravagante byggeprojekter og lod sine modstandere eksilere eller henrette. Hans diagnose svarer da også til Caligulas, men med modsat vægtning: “en histrionisk personlighedsforstyrrelse med narcissistiske og dyssoziale træk. I modsætning til Caligula var det altså de histrioniske karaktertræk, der dominerede Nero” (s. 121).

Fra Nero foretager forf. et langt tidsspring fremad til Elagabal. Fravalget af de to samtidsvidner Cassius Dion og Herodian begrundes (s. 145) med at ingen af dem var til stede i Rom under Elagabals regeringstid, underbygget med en notehenvielse til Martijn Icks. Imidlertid skriver Icks kun at det er “uncertain” hvorvidt Herodian overværede begivenhederne. At Dion ikke skulle være i Rom, modsiges af Dion selv (Dion 80.1.2). Forf. påpeger at Dion blev udnævnt til konsul af Elagabals efterfølger Alexander og således havde et motiv til at sværte forgængerens eftermæle, men mange af Elagabals excesser beskrives også af Herodian, som ikke skyldte Alexander noget.

Den tendens, som forf. tillægger Dion, træder til gengæld tydeligt frem i *Historia Augusta*, hvor Alexander er den bedste af alle kejsere og Elagabal følgerigtigt den værste. Forfatterens tre vigtigste aversioner er arvekejserdømme, kvinders indflydelse og religiøs ensretning, og Elagabal personificerer alle tre på én gang. Og til forskel fra Dion, der skriver for et samtidigt publikum, som selv har oplevet Elagabal, kan ophavsmanden til *Historia Augusta*, skrevet under falsk navn to århundreder efter begivenhederne, frit udfolde sin frodige fantasi.

Forf. trækker i betydelig grad på *Historia Augusta*; således er alle eksemplerne på Elagabals vanvittige påfund s. 152 og “dårlige humor” s. 158 hentet herfra. Dermed lykkes det aldrig at gøre op med det karikerede portræt af Elagabal, som via Edward

4. McManus, Roseanne W. 2021. “Crazy Like a Fox? Are Leaders with Reputations for Madness More Successful at International Coercion?” *British Journal of Political Science* 51: 275–93.

Gibbon har fundet vej ind i populærhistorien, kun at præsentere et antal mulige diagnoser: dyssocial personlighedsforstyrrelse, borderline eller kønsdysfori.

Næstsidste kapitel indledes med forholdsvis summariske biografier af Julia den ældre, Messalina og Faustina den yngre, fulgt af mere generelle overvejelser om kvinderoller og kvindesyn i oldtidens Rom. Kilderne er enige om at Julia havde talrige elskere, mens det er mere uklart om hun alene var drevet af begær eller også af ønsket om at ydmyge sin far, den moraliserende landsfader Augustus.

Af Faustina tegner kilderne to portrætter, der er så forskellige som nat og dag. Gennem Marcus Aurelius' breve og hos Cassius Dion fremstår hun som den gode ægtefælle, der dog begår et enkelt fejltrin, da hun under Marcus' sygdom i 175 tager kontakt til Avidius Cassius. Motivet synes ikke at have været begær, men ønsket om en plan B for sin egen og børnenes fremtid i tilfælde af Marcus' død (s. 210).

Den Faustina, man møder i *Historia Augusta*, er en helt anden: hun dyrker tilfældig sex med sømænd, forelsker sig i en gladiator og står i et blodskamsforhold til svigersønnen Verus, som hun senere lader myrde med gift. Som forf. skarpsindigt bemærker (s. 214) har overleveringen om Faustinas eskapader ikke så meget brod mod kejserinden selv som mod Commodus, der som afkom af en gladiator og en løsagtig hustru mister enhver legitimitet. Samtidig leverer den en genetisk forklaring på Commodus' medfødte grusomhed. Formentlig stammer den fra Marius Maximus' nu tabte samling af kejserbiografier, skrevet i begyndelsen af 200-tallet som en fortsættelse af Sueton. Såfremt Cassius Dion kendte til rygterne om Commodus' paternitet havde han ingen tiltro til dem, men skriver tværtimod at Commodus "fra fødslen af" hverken var ondskabsfuld eller beregnende (Dion 73.1).

Tilbage af de tre sexgale kvinder er således kun Messalina, der i kilderne éntydigt beskrives som hæmningsløs, besat af sex og åbenlyst utro mod sin mand, kejser Claudius. Mest utroligt af alt lyder at hun indgik et bigamistisk bryllup med sin unge elsker Junius Silanus. Imidlertid gengiver både Tacitus, Sueton og Dion historien; der er altså næppe tvivl om at brylluppet faktisk fandt sted i en eller anden form, mens Messalinas motiver er mindre klare (s. 207). Troede hun virkelig at hun som kejserinde var hævet over loven i den grad, at hun kunne have flere ægtemænd (Dion 51.31); var hendes formål – som Julias – at ydmyge kejseren offentligt; eller var hun slet og ret vanvittig? Svaret blæser i vinden.

I bogens afsluttende kapitel 8 samles trådene, og forf. noterer at personlighedsforstyrrelser synes at have været mere almindelige i det romerske kejserhus end blandt folk flest (s. 235). Kan magten have været med til at forme eller forstærke deres afvigende personligheder? Tanken er interessant og har været tænkt før; i 1800-tallets Tyskland fik teorien sit eget navn, *Cäsarenwahn*. Man skal dog være varsom med at lave statistik på et lille materiale, og udvides populationen til at omfatte alle romerske kejsere frem til Valerian, er det en ret lille andel, der i kilderne fremstår som forstyrrede. Tilsvarende synes de fleste spartanske konger (med undtagelse af den i bogstavelig forstand bindegale Kleomenes 1.) at have været normalt fungerende. En alternativ forklaring kan være at personlighedsforstyrrelse og "visse psykopatiske træk" (s. 256) gør det lettere at nå toppen af et magthierarki, fx som "præsident for et stort land" (ingen nævnt, ingen glemt).

Kildefortegnelsen s. 269-271 henviser hovedsagelig til Loeb-udgaver, også i de tilfælde (fx Josefus) hvor en nyere dansk oversættelse foreligger. En del tekster, som citeres i noterne, optræder ikke i kildelisten; det gælder bla. Aurelius Victor, Eutropius, Valerius Maximus, Propertius, Justin og Dion Chrysostomos. Bibliografien s. 272-286 er omfattende, omend man leder forgæves efter Lawrence E. Tritle, *From Melos to My Lai* om PTSD i antikken, Anthony Barrett, *Agrippina: Mother of Nero* eller Peter Ørstedes biografi *Nero: kejser i Rom*.

Læseren mærker bogen igennem forfatterens engagement, der er med til at give teksten fremdrift. Til tider virker det, som jagtglæden har taget overhånd, og det hele er gået lidt for hurtigt. Bogen myldrer af småfejl, sproglige og indholdsmæssige, hvoraf mange kunne være undgået ved en grundigere korrektur eller en kvalificeret fagfællebedømmelse, hvis forlaget havde indhentet en sådan. Problemerne begynder allerede på bagsiden, hvor kejserne "fra Caligula, Augustus og Elabagal" sættes på briksen – men inde i bogen kommer Augustus ikke på briksen, skønt dette kunne have været en interessant øvelse. Man læser om "det u fjendskab, der herskede mellem Agrippina og Tiberius" (s. 67) – her menes vel enten fjendskab eller uvenskab. "Vellius" (for Velleius), "Marco" (for Macro) og "faldgrupper" er fejl, som stavekontrollen ikke formåede at fange, ligeledes konstruktioner af typen "som Germanicus afholdte", "blev giftet med".

Der er talrige anakronismer og fejlagtige årstal. De fleste forstyrrer ikke læseoplevelsen, da de næppe vil blive bemærket af den almindelige læser, som dog vil blive forbavset over at Julia d.æ., som i 10 f.v.t. føder et barn og dør "fire år senere", stadig er i

live i sit eksil år 2 e.v.t. (s. 47). På side 86 forklares at “det var tradition i Romerriget, at en kejser blev guddommeliggjort efter sin død” – ser man på rigets historie i det lange perspektiv, er det korrekt, men på Caligulas tid var det endnu kun sket for én kejser, Augustus. Den “27-årige Nero” kommer på tronen i 54 e.v.t. (s. 115), men på den følgende side er kejseren “teenager”.

Teksten ledsages af omfattende notehenvisninger, som ikke alle er lige troværdige. Fx bliver Sueton på s. 28 sendt i eksil af Hadrian; oplysningen underbygges med en notehenvisning til *Historia Augusta*, som imidlertid kun beretter at Sueton blev afskediget; ikke et ord om eksil. Tiberius skal have straffet en fisker “fordi han var overbevist om, at manden forsøgte at forgive ham” (s. 67) og note 227 henviser til Sueton, hvor mistanken om gift ikke nævnes. Side 118 sender Nero sin mor i eksil, men i kilden, som igen er Sueton (note 61) står blot, at hun blev sendt “ud af paladset”.

Trods manglerne i detaljen er det overordnede indtryk positivt. Teksten er letlæst, forfatternes ræsonnementer klart fremlagt og fagudtryk forklaret letforståeligt uden at virke docerende. Der er fundet plads til indsigtfulde overvejelser over, hvorledes samfundet og lægevidenskaben gennem tiden har defineret “sindssyge” og forsøgt at håndtere den. Uanset om læseren er enig i deres fjerndiagnoser eller ej, fortjener forfatterne anerkendelse for at sætte spørgsmålstegn ved den populærhistoriske forestilling om de julisk-claudiske kejsere som indavlede galninge og i stedet præsentere mindre sensationsprægede analyser af tre herskere, som nok udviser alvorlige personlighedsforstyrrelser, men “uden at være sindssyge i gængs forstand”.

Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber, SDU
tonnes@sdu.dk